

Кудабоева Г.Б., Батыркулова А.С.

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫ КӨРКӨМ АДАБИЯТТАР МЕНЕН ТААНЫШТЫРУУНУН ЖОЛДОРУ

Кудабоева Г.Б., Батыркулова А.С.

СПОСОБЫ ОЗНАКОМЛЕНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРОЙ

G. Kudabaeva, A. Batyrkulova

WAYS TO FAMILIARIZE PRESCHOOL CHILDREN THE AGE OF FICTION

УДК: 373.21.

Мектепке чейинки курактагы балдардын ан-сезиминин өстүрүүдө бала бакчадагы балдарды көркөм адабияттар менен тааныштыруу, баланын көркөм чыгармаларга болгон сүйүүсүн калыптандыруу үчүн колдонулуучу ыкмаларды терең анализдеп изилдөө дайыма актуалдуу маселелерден болуп саналат. Баланын китепке кандай мамиле жасаары, аны колго алыгы келеби же жокпу, педагогдун ишмердүүлүгүнө карата болот. Бала балдар адабияты аркылуу адамдын акыл-эси менен кылымдар бою топтолгон «кенчтен» билим ала алат. Анткени, бала менен окурманды тарбиялоо үчүн, биз педагогдор китепке кызыгуу көрсөтүп, анын адамдын жашоосундагы ролун түшүнүп, китептерди билип, бала менен кызыктуу маектешип, чыгарманын маанисин түшүнүүгө жардам берүүдө колдонулуучу ыкмалар жана каражаттар илимий изилдөөнүн жаңылыгы катары каралат. Балдар адабияты – бул балдардын өсүп-өнүгүп калыптануусунда акыл-эстерин өстүрүүдө, нравалык, эстетикалык тарбия берүүдө, сөз байлыктарын өстүрүүдө өзүнүн чоң салымын кошот. Балдар адабияты аркылуу жакшылык менен жамандык эмне экенин түшүнүшүп, китептеги оң каармандардай болулары келишет. Ушунчалык кунт коюп уккан жомокторун алар өмүр бою эстерине сактап калышат.

Негизги сөздөр: балдар, китеп, адеп-ахлак, нравалык тарбия, эстетикалык тарбия, маданий баалуулуктар, акыл-эс, руханий баалуулуктар, эмоциялары.

Знакомство детей дошкольного возраста с литературными произведениями, углубленный анализ и изучение методов, используемых для развития любви ребенка к произведениям искусства, всегда являются актуальными вопросами в воспитании самосознания дошкольников. Как ребенок реагирует на книгу, хочет он ее брать или нет, зависит от деятельности воспитателя. Через детскую литературу ребенок может извлечь уроки из «клада», накопленного веками человеческим разумом. Ведь для того, чтобы воспитать ребенка и читателя, мы, педагоги, проявляем интерес к книгам, понимаем их роль в жизни человека, узнаем о книгах, ведем интересные беседы с детьми, а методы и средства, используемые для того, чтобы помочь им понять смысл работы рассматриваются как новинка научного исследования. Детская литература вносит большой вклад в развитие детской психики, нравственно-эстетическое воспитание, развитие словарного запаса. Через детскую литературу они понимают, что такое хорошо и что такое плохо, и хотят быть похожими на положительных героев книги. Истории, которые они так внимательно слушали, они запоминают на всю оставшуюся жизнь.

Ключевые слова: дети, нравственность, нравственное воспитание, эстетическое воспитание, культурные ценности, разум, духовные ценности, эмоции.

Acquaintance of preschool children with literary works, in-depth analysis and study of the methods used to develop a child's love for works of art are always topical issues in educating the self-awareness of preschoolers. How a child reacts to a book, whether he wants to take it or not, depends on the activities of the educator. Through children's literature, a child can learn from the "treasure" accumulated over the centuries by the human mind. Indeed, in order to educate a child and a reader, we, teachers, show interest in books, understand their role in human life, learn about books, have interesting conversations with children, and the methods and means used to help them understand the meaning the work is considered as a novelty of scientific research. Children's literature makes a great contribution to the development of the child's psyche, moral and aesthetic education, and the development of vocabulary. Through children's literature, they understand what is good and what is bad, and they want to be like the goodies of the book. The stories they listened to so closely, they will remember for the rest of their lives.

Key words: children, morality, moral education, aesthetic education, cultural values, reason, spiritual values, emotions.

Бүгүнкү күндө мектепке чейинки курактагы балдарды көркөм адабияттар менен тааныштыруу, аларды балдар түшүнүп кабылдоосун калыптандыруу эң актуалдуу маселелерден болуп эсептелет. Себеби азыркы күндө “китепке” балдар көңүл бурбайт, теле берүүлөр, компьютер, мобилдик телефондор конкурент болуп, интернетке болгон көз карандылык күн санап өсүүдө. Ошондуктан, балдардын китепке болгон кызыгууларын өнүктүрүп, балдарга китеп окуу аркылуу адеп-ахлак, маданий баалуулуктарыбызды калыптандыруу негизги максаттар катары каралат. Балдарга окулуучу китептер көркөмдүү. Ачык түстөгү боектор менен берилген сүрөттөр менен коштолушу керек. Анткени, мектепке чейинки курактагы балдарда образдуу ой жүгүртүү басымдуу орунду ээлегендиктен, балдар көргөндөрүн жакшы кабыл алышат. Балдарга китепти окуп берүү же айтып берүү менен эле чектелсек, анда балдардын китепке болгон кызыгуусу болбой калуусу мүмкүн. Мындай учурда бала көркөм адабияттар аркылуу дүйнөнү таануу мүмкүнчүлүктөрүнөн ажырайт. Китеп аркылуу балдардын эске тутуулары, акыл-эстери, чыгармачылык кыялдануулары, нравалык, руханий баалуулуктары өсүп-өнүгүп, эмоциялары, ички дүйнөсүн байыйт.

Балдар адабияты – бул балдардын өсүп-өнүгүп калыптануусунда акыл-эстерин өстүрүүдө, нравалык,

эстетикалык тарбия берүүдө, сөз байлыктарын өстүрүүдө өзүнүн чоң салымын кошот.

Китеп окуу аркылуу мектепке чейинки курактагы балдарды көркөм адабияттар менен тааныштырып, алардын китепке болгон кызыгууларын артырабыз. Балдардын китепке болгон этият мамилелери өнүгүп, аны айрыбай, тескерисинче, айрылып калган жери болсо аны чаптап, китепке болгон жакшы мамилелерин калыптандыруубуз керек.

Балдар адабияты аркылуу жакшылык менен жамандык эмне экенин түшүнүшүп, китептеги оң каармандардай болуулары келишет. Ушунчалык кунт коюп уккан жомокторун алар өмүр бою эстерине сактап калышат.

Балдар адабияты дидактикалык мүнөзгө ээ. Балдардын уккандары боюнча эмоциясын (капалануу, кубануу, ой толгоолор, боор ооруу ж.б.) өстүрүү зарыл. Балдар адабияты аркылуу балдардын таанып билүү процесстери өнүгүп, нравалык жана эстетикалык жактан тарбияланышат. Мында балдардын жаш курактык өзгөчөлүктөрү да эске алынат. Балдар адабияты аркылуу белгилүү жазуучулар, алардын чыгармалары менен таанышышат.

Балдар адабиятынын өзгөчөлүктөрү төмөнкүлөр:

- Теманын кенендиги;
- Мазмунунун жеткиликтүүлүгү;
- Сюжетинин жөнөкөйлүүлүгү;
- Образдардын ачыктыгы, предметтүүлүгү, кыраакылыгы;
- Автордун каармандарга карата болгон ачык мамилеси;
- Тилинин тактыгы, образдуулугу, эмоционалдуулугу. Кээде юмор аралаштырып күлдүрүү;
- Текстке байланыштуу көркөм иллюстрациялардын болуусу.

Көркөм адабият – балдар адабиятынын бир түрү. Китеп аркылуу балдар көптөгөн жаңы сөздөр менен таанышат, тилинде эмоционалдуулук пайда болот. Адабияттар аркылуу балдар уккандары боюнча өз оюн баяндап айтканды, көркөмдөп сүйлөөнү, салыштырууларды колдонгонду үйрөнүшөт.

Көркөм адабият эмоциялык жана нравалык ой толгоолорду камтыган эмоциялык абалдарды түзүп, баланын руханий сапаттары калыптанат. Акырындык менен балада көркөм адабияттарга болгон тандалмалуу мамилеси өсүп, көркөм табити калыптанат.

Балдардын көркөм адабиятты кабыл алуусун калыптандыруудагы негизги принциптер.

Балдардын көркөм адабиятты кабыл алуусун калыптандыруудагы негизги принциптер төмөнкүлөр:

- Ар бир баланын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен билим берүү ишмердүүлүгүн түзүү, көркөм тести тандоодо балдардын өзгөчөлүктөрү эске алынат;

- Балдардын демилгелерин колдоо;

Бала бакча менен үй-бүлөнүн тыгыз иштөөсү. Балдар ата-энелери менен тарбиячылар чогуу майрамдык иш-чараларды өткөрүү, баары чогуу спорттук же кол өнөрчүлүк ж.б. иш-аракеттерди өткөрүүлөрү;

- Балдар көркөм чыгармаларды жакшы кабыл алуулары үчүн жагымдуу эмоционалдуу шарттарды түзүү; психологиялык-педагогикалык (жаш куракка дал келүүсү, жагымдуу маанайды колдоо жана калыптандыруу, балдардын мүмкүнчүлүктөргө жана жөндөмдүүлүктөргө болгон ишенимдерин бекемдөө) ж.б.

Ошентип, көркөм адабиятты балдардын кабыл алуусу – бул чыгармачылык процесс. Ал үчүн бала биринчи кезекте кыска аңгемелерди кунт коюп укканды билүүсү керек. Бул процесс жекече, ар бир баланын өзгөчөлүгүнө жараша жүргүзүлөт.

Балдар адабиятын кабыл алуу - балдардын биргелешкен жана өз алдынча иш-аракеттерин камтыган иш-аракет ыкмасы. Биргелешкен иш-чаралар билим берүү жана режимдик учурларга бөлүнөт. Билим берүү ишине көбүрөөк токтолуп, педагогдун жүрүм-турум стилин өзгөртүү фактысын белгилесек. Педагог өнөктөш болуп саналат - ал дайыма балдар менен бирге болуп балдар менен өз ара сый мамиледе болот.

Мектепке чейинки балдарды балдар адабияты менен тааныштыруунун негизги ыкмалары төмөнкүлөр:

- Сөз ыкмасы: чыгармаларды окуу, чыгармалардын мазмуну боюнча суроолор, чыгармаларды кайра баяндоо, жаттап алуу, чыгарма боюнча маектешүү, аудио жазууларды угуу.

- Практикалык ыкма: инсценировка элементтери, драмалык оюндарды, дидактикалык оюндар, театралдаштырылган оюндар, театрдын ар кандай түрлөрүн колдонуу, оюн иш-аракеттери.

- Көрсөтмө ыкмасы: иллюстрацияларды, сүрөттөрдү, оюнчуктарды көрсөтүү, видеофильмдерди көрүү, көргөзмөлөрдү жасалгаллоо, балдар менен бирдикте чыгармаларды ойлоп табуу.

Балдар адабияты менен системалуу жана ар түрдүү иштер балдарды окутууну ийгиликтүү жүргүзүүгө жардам берет, бул окутууну жеңилдетет жана кызыктуу кылат, бул бала бакчадагы билим берүү процессин оптималдаштыруу үчүн өзгөчө мааниге ээ. Мындай иштөө системасы баланы тарбиялоодо анын китепке болгон кызыгууну калыптандыруу жана мектепке чейинки балдардын интеллектуалдык өнүгүүсүнө жардам берет.

Балдарды көркөм адабият жана китеп маданияты менен тааныштыруу боюнча мектепке чейинки билим берүүдө иштөө системасы.

Мектепке чейинки билим берүүнүн иштөө системасы төмөнкүдөй турат:

- Теманы өнүктүрүү чөйрөсүн түзүү;

• китеп борбору: ар кандай китептердин көргөзмөлөрү (ар кандай китептерди көргөзүү сунушталат: жаңы, кооз жана окулган, тыкан жабыштырылган. Мындай борбор параддык эмес, жумушчу болушу керек. Анын максаты-балдардын окурман кызыгууларын канааттандыруу);

• театралдаштырылган жана режиссердук оюн үчүн борбор (стол театры, көмүскө театр, куурчак, пальчик, режиссердук оюн үчүн атрибуттар ж. б.);

• көркөм чыгармалардын темалары боюнча боео китептери, сүйүктүү чыгармаларына иллюстрациялар, сүрөтчүлөрдүн белгилүү сүрөттөрүнүн репродукциялары, көркөм адабияттын чыгармаларына иллюстраторлор, жазуучулардын, акындардын портреттери жайгашкан сүрөт иш-аракеттер борбору;

Регламенттелген иш:

• көркөм адабият менен таанышуу боюнча – балдарды табышмактар, макал-лакаптар жана макал-лакаптар, ырлар, аңгемелер жана жомоктор менен тааныштыруу, Уландысы менен күн сайын окуу (баланын таанып-билүү активдүүлүгүнүн, окууга болгон кызыгуусунун өнүгүшүнө өбөлгө түзөт, балдарга оозеки искусство дүйнөсү ачылат, китепке болгон кызыгуу жана сүйүү, аны угуу жана түшүнүү, сүрөттөлгөн окуяларга эмоционалдык жооп кайтаруу, каармандарга боор ооруу);

• «Китептин доктору» китептерди оңдоо боюнча устаканасы (эстетикалык кабылдоону, элестетүүнү өнүктүрүү);

Жарыяланбаган иштерди пландаштырууда милдеттүү иш-чараларды өткөрүү:

• күнү бою балдар адабиятына «чөмүлүү». Бул балдар адабиятынын тексттерин тарбиячы тарабынан күн бою, ар кандай темада, топтун жана жеке баланын жашоосунун ар бир режими учурунда, кандайдыр бир окуяга көңүл буруу менен окуу, айтып берүү, көбөйтүү;*

• театралдаштырылган оюндар (куурчак, стол, манжа театры ж.б.);

• режиссердук оюндар-жомокторду драмалаштыруу, саякат оюндары (лексиканы өнүктүрүү, ырааттуу сүйлөө);

• сюжеттик-ролдук оюндар («Китепкана», «китеп дүкөнү», «китеп ооруканасы», «китеп фабрикасы»);

• диафильмдерди көрүү (көңүлдү, окууга болгон кызыгууну өнүктүрүү); окуу конкурстары, адабий викторина просмотр диафильмов (развитие внимания, интереса к чтению);

• окуу конкурстары, адабий викторина «бул кайсы жомок» (экспрессивдүү окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү, ритм сезими, темп ж.б.);

• долбоордук иш (эстетикалык кабылдоону, активдүү өз ара аракеттенүүнү, таанып-билүү активдүү-

лүгүн ж. б. өнүктүрүү);

• акциялар («бала бакча китеби», «Китепти айыктырабыз», «китеп-бөбөктөргө»);

• китеп бурчунда өз алдынча окуу.

Маанилүү аспект – балдарды китептин пайда болуу технологиясы менен тааныштыруу (балдар менен «китеп кайдан келди», «менин сүйүктүү китебим» долбоордук иш-аракеттери). Китепке аяр мамиле жасоого, аны жаратууга канча эмгек жумшалганына, аны жасоого канча адам катышканына, балага бул китепти алуу үчүн канча бак-дарак бергенине өзгөчө көңүл буруу керек. Бардык иш көргөзмө, чыныгы жашоодогу мисалдар менен коштолот. Анткени, жаш кезинен баштап баланы китепке эң чоң баалуулук катары мамиле кылууга үйрөтүү керек: аны туура кармоо, туура оодаруу, китеп текчесиндеги ордун билүү, анын автору жана аталышы жок экендигин унутпоо. Мунун баары Компетенттүү окурманды тарбиялоо үчүн зарыл. Педагогдордун, балдардын жана ата-энелердин тыгыз кызматташтыгы болбосо, балдарды китеп маданиятына, окууга тартуу ишинде жогорку натыйжаларды күтүүгө болбойт.

Ата-энелер мындай иштер системасында толук кандуу өнөктөш болушу керек:

• үй-бүлөлүк окууну уюштуруу, окуу жөнүндө милдеттүү түрдө сүйлөшүү (эс тутумду, көңүлдү, ырааттуу сүйлөөнү өнүктүрүү);

• балдар менен бирге адабий викториналарга, балдар жазуучуларынын жана акындарынын адабий чыгармалары боюнча эс алууга; окуу конкурстарына, балдар көркөм адабиятынын билимдерине, окуунун экспрессивдүүлүгүнө жана үй театризациясына, кол менен жазылган үй-бүлөлүк китеп конкурстарына, биргелешкен долбоордук иш-чараларга активдүү катышуу;

• балдар китепканаларына биргелешип баруу.

Ошентип, тарбиячылардын жана ата-энелердин максаттуу иши жакын арада иштин натыйжасын көрсөтөт: балдар китептерге кызыгышат, алар менен дайыма баарлашууга тартылышат, жаңы чыгармалар менен таанышууга умтулушат. Балдар окугандары жөнүндө өз тажрыйбалары менен бөлүшүүгө, окуялар жөнүндө сүйлөшүүгө, жаккан сюжетин баяндоого аракет кылышат. Китеп менен туруктуу баарлашуу балдардын чыгармачылыгын да активдүү өнүктүрөт.

Балдарды китеп маданиятына кошуу боюнча иштөө системасы мектепке чейинки мекемелердин бардык адистеринин ишинде тыгыз байланышты болжолдойт, анткени баланы окууга тартуу – тарбиялоонун алгачкы милдеттеринин бири. Анткени окууну жакшы көргөн адам билинбей отуруп көп билим алат.

Баланы балдар адабияты менен тааныштыруу оозеки элдик чыгармачылыктан башталат - ырларды, андан кийин ал жомокторду уга баштайт. Терең адамгерчилик, өтө так моралдык багыт, жандуу юмор, тил-

дин образдуулугу – бул фольклордук чыгармалардын өзгөчөлүктөрү -миниатюралар.

Эл – бул балдардын тилин өстүрүүдө теңдешсиз мугалими болуп эсептелет. Куйкумдуу тамашалар, шылдыңдоо, эсептөө-педагогикалык таасирдин натыйжалуу каражаты, өжөрлүккө, капризге, өзүмчүлдүккө жакшы "дары".

Жомок дүйнөсүнө саякаттоо кыялданууну, балдардын фантазиясын өрчүтөт, аларды өзүдөрүн жазууга үндөйт. Кенже жана орто топтогу мектепке чейинки курактагы балдар жаныбарлар жөнүндө жомокторду окуп, айтып беришет. Бул жомоктордун мүнөзүндө оң жана терс көрүнүштөрдүн кескин айрымачылыктары бар. Элдик акылмандыктан, фантазиядан келип чыккан жомоктогу сүрөттөр эскирбейт. Ар кандай элдердин жомокторунда жана ар кандай мезгилдерде акылсыз карышкырдын, коркок мактанчаак коендун, аюунун, куу түлкүнүн, урушчак короздун ж. б. сүрөттөрү кездешет.

Элдик жомоктордун негизинде адабий автордук жомоктор пайда болот. Алар көбүнчө жаныбарлардын жомокторунун, үй-бүлөлүк жана сыйкырдуу жомоктордун элементтерин бириктирип турушат. Учурда адабий жомоктор дүйнө жүзү боюнча популярдуу. Эң мыкты адабий үлгүлөрдө гумандуулук рухунда тарбияланган балдар жана алардын окуяларында жана жомокторунда өздөрүн адилеттүү көрсөтүшөт, таарынгандарды жана алсыздарды коргоп, ыймансыздарды жазалашат.

Балдардын көркөм чыгарманын каармандарына туура баа берүүсү маанилүү. Бул жагынан натыйжалуу жардам, өзгөчө көйгөйлүү мүнөздөгү маселелерди колдонуу менен, сүйлөшүүлөр болот. Алар баланы мурда жашырылган "экинчи", каармандардын чыныгы жүзүн, жүрүм-турумунун мотивдерин түшүнүүгө, аларды өз алдынча кайра баалоого алып келет (башында жетишсиз баа берилген учурда).

Э.А. Флерина балдардын кабылдоосунун ишенчээктигин белгилеген - балдар чыгарманын аягы жаман аяктоону жактырышпайт, негизги каарман бактылуу болушу керек. Мектепке чейинки курактагы көркөм кабылдоо иштелип чыгат жана өркүндөтүлөт.

Эгерде ал сүрөттөлгөн чындыкты мүнөздөө үчүн автор колдонгон экспрессивдүүлүктүн элементардык каражаттарын (түс, түс айкалыштары, форма, компо-

зиция ж.б.) көрүүнү үйрөнсө, мектепке чейинки баланын балдардын чыгармаларын кабыл алуусу тереңирээк болот.

Ошентип, мектепке чейинки билим берүү мекемесинин педагогдору жана ата-энелеринин максаттуу иши жакынкы арада иштин натыйжасын көрсөтөт: балдар китептерге кызыгышат, алар менен дайыма баарлашууга тартылышат, жаңы чыгармалар менен таанышууга умтулушат. Балдар окугандары жөнүндө өз тажрыйбалары менен бөлүшүүгө, окуялар жөнүндө сүйлөшүүгө, жаккан сюжетин баяндоого аракет кылышат. Эстетикалык, айрыкча адеп-ахлактык (этикалык) түшүнүктөрдү балдар көркөм чыгармалардан так алып чыга алышат.

Биз балдарды китепке тартуу, аларда окуу процессине кызыгуу жаратуу гана эмес, чыгарманын мазмунун терең түшүнүү милдетин да чагылдырабыз. Биздин алдыбызда маанилүү милдет турат - ар бир чыгарманы балдарга көркөм чыгарма катары жеткирүү, анын ниетин ачуу, угуучуга каармандардын сезимдерине, иш-аракеттерине жана тажрыйбаларына эмоционалдык мамиле кылуу керек.

Педагог - мектепке чейинки тарбиячылар ата-энелерди бул багытта кызыктыруу үчүн маалымдап, "эмне окуу керек?", "Балдарга эмне кызыктуу?", "Качан окуу керек?", "Балдар адабиятында кандай жаңылыктар бар?». Педагогдун жана үй-бүлөнүн жалпы милдетин биргелешип чечүү жемиш бериши керек - "жаңы китеп".

Адабияттар:

1. Түлөбабылов М. Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы. - Бишкек: Мектеп, 1991.
2. Таштемиров Ж., Мусаев С. Кыргыз адабияты (8-класс үчүн). / Окуу китеби, Б., 1976.
3. Калдыбаева А.Т., Укүева Б.К.. Элдик акындар жана тарбия. / Окуу-методикалык курал. - Бишкек, 1995.
4. Ташбаев К. Бийик жердин балдары. - Ош, 1999.
5. Муратов А. Чынгыз Айтматов жана этнопедагогика. - Бишкек, 2000.
6. Жунусалиева К. Чынгыз Айтматовдун пейзаж тартуу чеберчилиги. - Б., 2008.
7. Жумалиева Ж.М. Балдар психологиясы. - Б., 1997.
8. Жумалиева Ж.М. Жаш курак психологиясы. - Б., 1999.
9. Тилекова Н.Д. Классикалык чыгыш адабиятынын үлгүлөрүн интеграциялап окутуу. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2015. №. 3. - С. 204-206.